3 1761 04742348 3

ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ.

МАЛЬОВАНА НЕОЛІТИЧНА КЕРАМІКА НА ПОЛТАВЩИНІ

З ДОДАТКОМ ЩОДЕННИКА РОЗКОПІВ.

ПРАГА.
НАКЛАД УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.
ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ В ПРАЗІ.
1923.

GN
776
.22
U4S43
1923
c.1
ROBA

JAN 2 0 1997
UNIVERSITY OF TORO

42590

Вадим Щербаківський.

МАЛЬОВАНА НЕОЛІТИЧНА КЕРАМІКА НА ПОЛТАВЩИНІ.

З додатком щоденника розкопів.

Як завідуючий Археольогічним Відділом Полтавського Земського Музею, я в його імени 1913 року зробив екскурсію в Переяславський повіт і відкрив там останки неолітичного селища, а власне тілопальних черінів з мальованими черепками, недалеко від с. Лукашів з краю одного болота в сточищу р. Недри, яка вливається в доплив Дніпра Трубайло або р. Трубіж.

До того часу на лівім березі Дніпра відомо було тільки два обяви сеї кераміки: се знайдений покійним Хвойком, випадково при розкопах скитської могили, один тілопальний черінь,[1]) проломаний сею могилою (біля с. Вереміївки Золотоноського пов.), і друга невеличка випадкова збірочка мальованого черепя, знайденого на березі р. Десни в Остерському пов. Чернигівської губ., яка зберігається в Київськім Музею. Обидва окази не могли бути докладніще розслідувані на місці.

З огляду на се Лукашівська знахідка набуває більшого інтересу, як перша систематично зроблена розкопка селища з сею керамікою на Лівобережній Україні. Знайдений тут матеріял і умовини, серед яких він залягав, значно відмінні від звичайних, характерних для сеї культури, тому може не буде зайвим, раніще ніж перейти до характеристики і опису самих знаходок, уділити при сій нагоді кілька слів культурі, з якою звязана мальована кераміка, і тій території, на якій вона розповсюджена.

---

[1]) В сім рефераті скрізь вжито термін: „черінь“ або ще „точок-черінь“ замісць заведеного покійним археольогом В. В. Хвойком російського терміна „площадка“. З одного боку тому, що сі терміни в українській мові відповідніщі, правдиво характеризуючи технічну істоту обєкта, як випаленого глиняного точка, а з другого боку і тому, що вони вживаються і вживались уже давно — і В. Б. Антоновичем, і Хв. Вовком, і М. Ф. Біляшівським, і В. Доманицьким, як в українській археольогічній літературі, так рівнож і в російській на території України.

Се здається тим потрібніще, що в українській археольогічній літературі про сю культуру дуже давно писалося; остання загальна праця належить перу Хв. К. Вовка і написана ним ще в 1905 році.[1]) Потім вийшла ще одна, спеціяльна, в Збірнику Українського Наукового Товариства у Київі за рік 1918. Ся праця є справоздання п. В. Е. Козловської про її розкопи в Сушківці Уманського повіту в 1916 році.[2]) Але сей Збірник уже став бібліографічною рідкостю, якої нїде неможна дістати.

Мальована неолітична кераміка розповсюджена на величезнім просторі від Київа на Півночі, до південних гряниць Тесалії на півдні, і від с. Вереміївки Золотоноського пов. на сході майже до самого Адрійського Моря на заході, тоб-то між 39° і 50° північної ширини, і між 33° і 50° східньої довжини.

Окрім сеї простороні майже поспіль занятої мальованою керамікою, окремі, спорадичні знахідки трапляються далеко поза гряницею сеї области в Каппадокії,[3]) в Сузах[4]) (Персія), в Анау[5]) біля Асхабада (Туркестан).

Ся кераміка має декілька орігінальних характерних рис, які дають можливість дуже легко виділити її зпоміж инших.

Насамперед вона зроблена без колеса і помальована, при чім помальовка робилася здебільшого на вже випаленій посудині, якоюсь глинистою фарбою, мабуть, ріжного рода охрою, при чім виглажувалася або полірувалася до вилиску чи просто рукою, чи, може, костяним спеціяльним начинням. Розмальовка бувала і монохромна, і ріжнобарвна. В останнім випадку не вживалися тільки барви зелена і синя. Узори вживалися найріжноманітніщі, але пануючими були спіралі, потім кружки, еліпси, шахматні сітки і просто сітки, східці, косиці і пізніще навіть постаті звірячі і людські, при чім звичайно або темні узори на світлім тлі, або навпаки, а часом узори робилися матові на полірованім тлі.

Однобарвні горшки, однаково мальовані чи не мальовані, часто також покривалися подібними узорами, тількі видрапаними гребінцем або драпачкою на ще мягкій глині; у пізніщу добу вони заповнялися білою інкрустацією. Форма посуди дуже характерна і досить ріжноманітна. Є горшки, які мають характерний

---

[1]) Хв. Вовк. Вироби передмікенського типу на Україні. — Матеріали до Укр.-руської Етнольогії, том VI, 1905 р. ст. 19 і далі.

[2]) Aillio у своїй праці хибно зазначив її розкопи 1906 роком. — Див. Aillio: Die Fragen der Russischen Steinzeit. S. M. У. A. 1922 р. ст. 93.

[3]) E. Chantre. Mission en Cappadoce 1893—1894: Recherches archeologiques dans l'Asie occidentale. — Paris 1898.

[4]) l. de Morgan. et. G. Jequier et G. Lampre. — Memoir de la delegation en Perse t. I. Recherches archeologiques. Fouilles à Suse en 1897—99. Paris 1900 p.

[5]) Pumpelli i Huber-Schmidt. The archeological excavations in Anau. Turkestan. Washingtone. 1908. pl. 20—35.

гострий лом на череві, трапляються часто грушковаті горшки без горла, на місці якого залишається дірка, порівняючи з діаметром вичеревка, невелика. Дуже характерні подвійні підставки для горшечків з кулятим дном; формою нагадують вони бінокль. Трапляються і ріжного рода покришки, і одна форма їх подібна до шведського шелома: півкругла, з великим, сильно навні розширеним вінцем. Трапляються і широкі ординарні підставки. Чарки на високих ніжках, миски глибокі і полумиски, підставки ніби для вертелів, щоб пекти мясо і т. п. Деякі горшки і миски мають уха і ручки ріжноманітних форм, то на вигляд як головки звірів, то маленькі як пупки з тоненькими проколинами. Великі макітри мали маленькі уха навкруги зверху до низу і звичайно не були орнаментовані. Часто трапляються глиняні ложки та инші дрібні предмети, в досить великім числі найдені в Семигороді.[1]) Дуже характерними являються також ріжні ляльочки з глини, звичайно жіночі[2]) стоячі, а часом і сидячі[3]) постаті, часто оздоблені мальованими або драпаними орнаментами з підкресленням полових ознак. Ляльочки найдені у Моравії відріжняються більшим реалізмом або, ліпше сказать, натуралізмом у виробці обличча,[4]) а на Україні дуже примітивним схематизмом, близьким до подібних виробів Єгейськоморських.[5])

Часто знаходяться також глиняні постаті волів, коней та инших звірів.[6]) — На Моравії найдені також жіночі ляльки з явно виявленим стеатопігізмом.[7]) — Глина вживалася завжди добре підібрана і вимішана, часом з додатком тоншого, або грубшого піску і товчених черепашок, а часом незвичайно чиста, і тонко відмулена, і у всякім разі завжди, дуже добре випалена мабуть, постійно в спеціяльних закритих горнах.[8])

---

[1]) Julius Teutsch. Die spätneolithische Ansiedelungen mit bemalter Keramik am oberen Laufe des Altflusses fig. 20—43. Mitteilungen der prähistorischen Commiss. der K. Akademie d. Wiss. Band I. N 6. Wien 1908.

[2]) Ibid. Fig. 17, 18, 19. досить схематичні жіночі обличча.

[3]) I. Palliardi. Die neolithischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik in Mähren und Niederösterreich. Taf. IV. fig. 6.: Mitteilungen der Prähistorischen Commission der K. Ak. d. Wissensch. I. B N. 4. Wien 1897.

[4]) Ibid. стр. 240. fig. 20, стр. 239 fig 19. і fig. 18.

[5]) В. В. Хвойка. Раскопки въ области Трипольской культуры 1901 р. таб. I. —

[6]) Julius Teutsch: op. cit. Fig. 16.

J. Palliardi: op. cit. стр. 239. fig. 16 і 17; Штерн. Доист. греч. кераміка на югѣ Россіи, Тр. XIII. А. С. 1905 г. tab. I, 3; t.VI, 13, 14, 18.

В. Е. Козловська: Розкопки в 1916 р. біля с. Сушківки Уманського пов. Записки Українського Науков. Товариства у Київі. 1918 р. кн. XVII.

[7]) Jar. Palliardi: Sidliště z mladší doby neolithické u Boskovštyna. Tab. V. fig. 13, 14, 22. Pravěk 1911 р. стор. 40 і далі.

[8]) K. Hadaček: Osada przemyslowa w Koszylowzach. Archiv. Nauk. VII. 2. Хв. Вовк: Передісторічні знахідки на Кирилівській ул. у Київі. Мал. 10., — Матеріали до Україн.-руськ. Етнольогії. Львів. 1892, I.

І технічна досконалість гончарства, і мистецька вибагливість орнаментів і форм, і сама незвичайно велика кількість найденого скрізь черепя вказує на високу ступінь культурного розвитку, до якого дійшли творці сеї кераміки. Але вони помимо сего залишили нам ще й инші памятки, які свідчать про високий їхній духовний розвій. — Се землянки, в яких вони жили, і потім останки якихсь глиняних будов, на призначення яких і до сього часу ріжні автори мають ріжні погляди.[1]) — Се власне точки, які складаються з декількох шарів випаленої глини, які лежать один на одному, займаючи часом невеличку, а часом і досить значну площу до 20×30 метрів. Одні автори, як Хвойка, вважають їх за черіні, на яких спалювали покійників, инші-ж за будови для зберігання ури з попілом людським, або за останки якихсь ритуальних будов, як напр. той самий Хвойка,[2]) Спіцин,[3]) Деметрикевич,[4]) Оссовский,[5]) Штерн,[6]) Kossina,[7]) Ebert,[8]) Якимович.[9])

Инші відмовляють їм в ритуальннім значінню і вважають їх то за долівки хат, то за горни або гончарні; до таких належать

---

[1]) Багато авторів дуже поспішно без належних данних звали свої знахідки, в яких тпраплялися куски випаленої глини, місцями для спалення жертв, напр. д. Dr. H. Wankel. Eine Opferstätte bei Kaigern in Mähren. Mitth. d. Anthrop. Geselsch. in Wien. III p. 75.

[2]) В. В. Хвойка: Древніе обитатели средняго Приднѣпровья. стор. 16. Кіевъ. 1913 г.

— — — Раскопки 1901 г. въ Области Трипольской культуры. Спб. 1904 г.

— — — Раскопки площадокъ въ Крутобородинцах Летич. у. Подольськ. губ. Москва 1910 г.

[3]) На засідані Импер. Русск. Археол. Общества 24 окт. 1900 г. і Раскопки глиняныхъ площадокъ близъ с. коледистнаго Кіевъ. Изв. Имп. Арх. Кам. вып. 12. стр. 81—118.

[4]) Wlad. Demetrykiewicz: „Vorgeschichte Galiziens“ стор. 118. в. „Österreich-Ungarn in Wort und Bild.“ Band Galizien.

[5]) G. Ossowsky: Sprawozdanie z wycieczki paleoetnologicznej. Zbior Wiadomosci do Antropolog. Krajowej. т. XIV. 1889 р. стор. 42. т. XV. 1891 р. і стор. 64. т. XVI 1893 г.

— — — Sprawodzania z posiedzeń Komisyi Antropologicznej Akad. Umiejętnosti we Krakowie. Posiedz. dnia 25 kwietnia 1899 г.

— — — Materialy antropolog.-archeol. т. IV. str. VII.

[6]) Штернъ. Раскопки въ сѣверной Бессарабіи. Изв. XII. Арх. Съѣзда. стор. 87. Харьковъ 1902 г.

— — — Досторич. Греческая Культура на Югѣ. Россіи. Труды. XIII. Арх. Съѣзда. т. I. Москва 1907 г.

— — — Die Leichenverbrennung in der „praemikenischen“ Kultur Südrußlands. Festschrift Adalbert Bezzenberger. Göttingen 1921 г.

[7]) Kossina: Der Ursprung der Urfiner und Urindogemanen und ihre Ausbreitung: Mannus I. стор. 238 і далі 239—211.

[8]) Max. Ebert: Südrußland im Aitertum. стр. 33. Leipzig 1921.

[9]) Якимовичъ: Раскопки въ с. Старой Будѣ Звенигорд. у. Кіевской губ. Отчетъ Имп. Арх. Коммиссіï за 1906 г. стор. 99—100 і 1907 г. 106—108.

Біляшівський,[1]) Городцов,[2]) Keindl,[3]) Hadaček,[4]) Schuchhardt,[5]) Ailio.[6]) Правда, ся культура залишила свої сліди і в могилах з кістяковим похороном, як се було знайдено В. Доманицьким[7]) біля с. Колодистого, Звенигород. пов. і Д. Щербаківським[8]) біля с. Іржева на р. Синюсі в Александр. пов. Херсонської губ.

Люде мешкали тоді, як уже згадано в чотирокутних землянках, але останніми часами зявилися вказівки на можливість у них істнування надземних чотирокутних хат з печами, в загальних рисах подібних до простіщих селянських хат на теперішній Україні.

Сими вказівками можуть служити маленькі глиняки моделі хаток найдені один в році 1910 в Уманськім повіті, який зберігається теперь у збірці Ер. Маєвського у Варшаві,[9]) другий найдений при дослідах сеї культури в с. Сушківці. Уманського пов. в році 1916 п. В. Е. Козловською[10]) і зберігається тепер в Київськім музею. — Сі дві хатки мають вироблені і внутрішні деталі. — Ще найдено також кілька хаток Радком Поповим[11]) у Болгарії і Палліарді в Моравії.[12]) — Моделі хаток усі чотирокутні, як і землянки найдені Хвойком, як і фундаменти хат, найдені Поповим і Тсунтасом.[13]) — На всім просторі обнятім сею культурою трапляються окрім виробів людських одного стилю поруч також і кістки однакових звірів диких і приручених, включаючи сюди навіть і свинячі. — Все це вказує на однаковий побут, на спільну істотно хліборобську культуру, остіль-

[1]) Бѣляшевскій: Археол. Лѣтопись Южн. Россіи. N 4, і 5. стор. 223., 1900 р. стор. 153. Також його гадка висловлена на XIII. Арх. Зїзді у Катерин.

[2]) Городцовъ: Археол. Изв. и Замѣтки. Имп. Моск. Арх. Общ. 1899 г. і Арх. Лѣт. Ю. Р. 1900 г. стор. 70.

[3]) Keindl: Prähistorisches — — aus der Bukowina Schipenitz. Jahrbuch Zentr. Kom. I. 97. Wien 1903 p.

[4]) Hadaček: Osada przemysłowa w Koschyłowcach. Archivum Naukowe. A. VII. 2.

[5]) Schuchhardt: . . . Die Anfänge der Leichenverbrennung . . . . Sitzungsbericht der Preuß. Akademie der Wissenschaft. 1920. XXVI. S. 515.

[6]) Ailio: Die Fragen der russischen Steinzeiter. S. M. Y. A. XXIX. 1.

[7]) Доманицкій: Арх. Лѣт. Юж. Россіи. 1899 і 1900. N I. і N II.

[8]) Д. Щербаковскій: Отчетъ о раскопкахъ произведенныхъ въ Херсонской губ. въ 1904 г. Арх. Лѣт. Юж. Росіи 1906 г.

[9]) Erazm Majewskyj: Najstarsza zagroda na palach. Warszawa 1910. Sprawodzanie z posiedzeń tov. arch.

[10]) Op. cit.

[11]) Р. Поповъ: Коджа — Дерменска та могила при градѣ Шуменъ. Изв. (1916—1918 р.) на Археол. Българ. та Дружества т. VI. Таб. VI. 9, обр. 135, 136, 137.

[12]) Palliardi J.: Hliněné modely neolitických chýší. Tabl. I. рис 4, 5, 6; і пляни 7, 8 і 9. fig. 1, 2, 3 моделі раніщої доби. — Časopis Moravského Musea zemského, roč. XVI. čís. I. A. 2. v Brně. 1917 г.

[13]) Τσουντας Αί; προιστορικαι ἀκροιτόλεις Διμηνιου και Σεσκλου. ст. 88, fig. 18.

— — — D. Fimmen: Die Kretisch-Mykenische Kultur. стор. 46. Abb. 35. a і b.

ки характерну и одноманітну що се дало навіть привід деяким авторам вважати її за витвір одного якогось народа, який ніби займав цілу сю територію, і навіть вгадувати його під імям пізніщих історично відомих Тракійців.[1])

Але ся одноістотність в характері при ближчім знайомстві з цею культурою вражає своєю ріжноманітностю і ріжнобарвностю в певних проявах, так що говорити про один якийсь великий нарід на цілій сій площі, мабуть, було би трохи за сміливо. На схід від Карпатів напр. стиритсья в вічи присутність ритуальних точків, а на захід від них сього рода культурної спадщини не помічено. Істнує також багато дрібніщих відмін: напр. в розмальовці, в самих предметах і їхніх формах і т. п.

Хоч ця кераміка і звязана з нею культура зветься неолітичною, але вона належить тільки до самого кінця неолітичної доби і тягнеться через усю мідно-камяну (енеолітичну), доходячи аж до самої бронзової доби, як се константовано і Хвойком, який знаходив разом з мальованими черепками плоскі мідні сокирки, а також молото-сокирки з діркою по середині і довгим, вигнутим до низу вузьким тилом,[2]) а також багато шліфованих камяних молотків, — такого-ж типу. Особливо цікаві викопи Huber'a-Schmidt'a в 1917 р. в Monteoru біля Buzau в Семигорді, де серед горшків уже багато профільованих, подібних до керамічних типів ранньої бронзової доби на Угорщині, трапилася імпортована річ зі сходу, власне мальовані черепки Шипеницького типу.[3]) А трохи раніще серед знайдених ним-же мальованих горшків у Кукутенях знайдено розбиту ніжку з так званого „δεπας αμφικυπελον," чарки на високій, горизонтально-пружкованій ніжці, яка належить до доби Ορχομενος II, тоб-то до початку бронзової доби і тут являється імпортом з Єгейського моря. Не дивлячись на таку велику амплітуду в часі, точно виявити загальний розвиток орнаментації та послідовність певних змін для цілої площі сеї культури поки ще не можна, і приходиться досочувати їх для певних окремих невеликих районів, що почасти уже зроблено і покійним Хвойком для Київщини, і H. Schmidt'ом для Кукутенів, та иншими для инших місць. При всій масі знайденого уже в Наддніпрянщині матеріялу, Лукашівська кераміка набуває певного значіння, бо, не дивлячись на близькість від вистудійованого Трипільського району, вона має багато рис значно відмінших.

[1]) Huber-Schmidt. Troja—Mykene—Ungarn. Zeitschrift für Ethnologie. 1904. стор. 608.

[2]) E. Minns: Skythian end Greek. Табл. Культ. A.

[3]) На жаль справоздання про сі розкопи ще не опубліковано, і я роблю сі вказівки зі слів H.-Schmidt'a, який сам мені показував сі предмети в Музею (колишній Kunstgewerbe-Museum у Берліні) і висловив сю гадку. Опубліковані його викопи в Кукутенах див. H. Schmidt: Ausgrabungen 1909—10 in Cucuteni. Zeitschr. für Ethnol. 1911. Стор. 590.

Переходячи до характеристики Лукашівських знаходок, треба насамперед підкреслити їхнє незвичайне топографічне приміщення. Точки були в долині майже на самім краю болота, а звичайно вони бувають високо на горбах, хоча, правда трохи, на схилі, в захисті від північного холодного вітру. Се постійно підкреслюється п. Хвойком для України на крайнім сході сеї культури і всіма иншими аж до крайнього Заходу в Нижній Австрії,[1]) Моравії[2]) і Чехії на півночі. В приморщині було инакше.[3])

Лукашівська кераміка при основній технічній своїй схожости з трипільською має багато відмін. Насамперед усі черепки однобарвні (монохромні), і хоч покриті одною якою-небудь барвою (за винятком синьої і зеленої), то не мають проте жадного на собі зробленого фарбою орнамента. Не мають вони також навіть ритих або драпаних, або наколотих орнаментів на самім тулубі горшка, і тільки допускають зубчики, наколки і горошок на самих вінцях, і драпачковий орнамент попід самим вінцем, щоб підкреслити горло. При тім драпачкові лінії проведені завжди перпендікулярно до вінця, і дуже густі (див. табл. II. N 4). Та ще допущена тут оздоба бородавками наліпленими на нижній гряниці шиї і подовгастими пиптями на вичеревку (див. таб. II рис. 4 і 5). Маленькі вушка (т. II рис. 6), служили, мабуть, скоріще для практичних потреб. Драпачковий орнамент і зубчики на вінцях трапляються тільки на черепках матових, хоч часом і побарвлених, і зроблених з глини, до якої окрім піску додано товчених черепашок, але випалені такі черепки дуже добре. Навпаки полірані черепки бувають або без оздоб, або мають ліплений орнамент, напр. горошок, на горшечках по-під вінцями зовні, а на мисках по-під вінцями з середини, в один рядочок, (див. Щоденник, черінь N 33, черепок N 6 або інвентар N 2587).

На полірованих глечиках темної барви часом наліплюється подовгасті вертикальні пипті глиняні, звичайно на самім вичеревку.

Вони затрималися на посуді сеї форми (на глечиках) через цілу бронзову добу і перейшли у ранню залізну в сточищу р. Дніпра. Тількі треба замітити, що сама форма глечика мінялася

---

[1]) Ing. Spöttl: Resultate der Ausgrabungen für die Anthrop. Gesellschaft in Niederösterreich und in Mähren im Jahre 1899. Mitt. d. Anthr. Ges. in Wien. XX p. 66—68.

[2]) Про се говорять праці згаданого вже Palliardi, а також Joh. Knies: Osada u Nové Vsi i u Oslavan. Časopis Vlast. Mus. spolku Olomouckého. Č. 49, стор. 65 і č. 50. Inž. L. Červinka: Archeologické zprávy z okolí Uhersk. Hradiště. Č. O. M. č 49 стор. 10—15.

[3]) В Приморщині люде сеї культури охоче ховалися і жили в печерах, бо там були підходячі гірські породи з натуральними печерами. — Див. Dr. Karl Mozer: Ausgrabungen in der Theresienhöhle bei Duino im Küstenlande. — Mitt. d. präh Comm. d. K. Akad. d. Wiss. N I. (1887) p. 12—21.

відповідно еволюції стилю в тім смислі, що постепенно змінялося вінце його, закінчивши сю зміну відкладеним навні горизонтально широким вінцем, подібним до гальштатських. Драпачковий-же орнамент[1]) пізніще зникає. Цілком оригінальним являється двогорлий горшечок N 2582 (див. Щоденник і Рис. N 1. таб. II). Подібного, здається, в літературі ніде не згадується при описах сеї кераміки.[2])

Також цікаві черепки від вінця великої миски (див. Щоден. під N 2640), яка мала мабуть 2 (хоч може й 4) виступи на вінцях, нагадуючи трошки язики, але дуже мягкої, елеґантної, можна сказати, вишуканої форми. Здається в збірках придніпрянської мальованої кераміки подібні форми не трапляються. Щось подібне можна-би бачити хіба на Тесалійських чарках на високій ніжці (πήλινα ἀγυιεῖα ῥυθμοῦ β. ζ. β.[3])

Горщечок №. 2607 нагадує зовсім теперішні, вінце у нього відогнуто навні майже півкругом, а форма тулуба цілком нагадує теперішні, а не типові гострочереві трипільські горшки.

Що-до устрою точків-черінів, то хоч вони дуже погано збереглися, але, як се видно з доданого нижче опису, цілком відповідають тому опису, який зроблено було Хвойком, а також і Штерном. Той факт, що і земля, яка під верствами, і нижні верстви випалені дужче ніж верхні верстви глини, показує, що кожна верства випалювалася окермо, і може багато разів, про що свідчить також почовганість і значно більша ушкодженість спідніх верств, тоді як

[1]) Драпачковий орнамент: тобто проведений густозубим гребінцем, або драпачкою по ще сирій глині. — Гребінцевий орнамент приписується фінським археольогом Aillio в його праці: „Die Fragen der russischen Steinzeit S. M. Y. A 1922. I." також фінському племені, яке займало тоді ніби цілу верхню Поволжчину і сягало аж до Дніпра до його середньої течії, займаючи теперішню Чернигівщину. — По його гадці, не воно вплинуло на істнування драпачкового орнаменту в Трипільській кераміці а навпаки. — Дивно тільки, що сей драпачковий орнамент у мальованій кераміці примостився виключно на шийці по-під вінцем горшків, і пройшов так далеко, що його можна найти і в Петренях і в Семигороді. — Він сам по собі занадто примітивний, і в тім чи иншим вигляді міг зявитися скрізь; се навіть не стільки орнамент, скільки спосіб нанесення його. — І драпачка, і гребінець, і палічка це все одно. — В Чехії найдено кулятий горшок, на якім одночасно по всій поверхні йде оздоба спіралями зробленими і фарбою і видрапана палічкою; див. J. A. Jíra: Malovaná keramika neolithická v Čechách. Pravěk. 1910 p. стор. 66 і далі, і його-ж: Neolithische bemalte Keramik in Böhmen. Manus III p. 225 ff.

[2]) Правда, Хвойком був найдений трошки подібний горщик у Київі на Кирилівській ул. в однім горні вкупі з иншою посудою. — Але вся та посуда значно грубша, примітивніща, цілком иншого вигляду, як і двогорлий горщик, який має високість тільки 4, 5 цм. і діам. 4, 5 цм. — Уся та посуда відріжняється широким дном, так що більшість її має форму з нахилом до циліндра; див. Хв. Вовк: Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Київі. Мал. 11. д. та инші; Матеріали до Укр. руськ. Етнольогії. І. Львів. 1899 р.

[3]) Τσουντας: Αἱ προιστορικαὶ ἀκροπολεῖς Δἰμηνίου καὶ Σεσκλου. Πἰν. 10. обр. 1.

верхня ще і слабо випалена і мало почовгана і майже не ушкоджена (за неоліту). А факт многократного випалювання є неможливий в звичайнім закритім помешканню. Отже з того виходить, що устрій черіня можна зрозуміти і пояснити лиш ритуальними вимогами з метою спалення трупів, при чім звичайно можна допустити істнування невисокої стіни кругом нього, але без жадної покрівлі.

Беручи на увагу схожість сього селища з клясичними, так би сказати, селищами сеї культури в загальних рисах, і познайомившись з відмінами і збоченнями його в деталях, хотілося-б знайти причини сього. Останні напевне лежали не в культурних впливах сусідів зі сходу і півночі, бо сі сусіди, оскільки вказують матеріяли, знайдені в чернигівській і полтавській губ., культурно стояли значно нижче від представників мальованої кераміки.

Відсутність-же густої, соковитої, буйної декорації, і заміна її спокійною однобарвною поверхнею, тільки з більшим розвитком контура у вертикальнім напрямку, відвертання вінця, змягчення форми лому тулуба в горшках, а також вишуканість горізонтального контура в мисках, все це говорить про ушляхотніліcть смаку, а се мабуть означає пізнїщу добу сеї культури.

Ми знаємо також, що й инші керамічні культури на заході при переході до бронзової доби міняють орнаментовану поверхню своїх посудин на гладку, часом блискучу, проте однобарвну, але збогачують профіль кераміки і очевидно пестять око грою світотіні. До сього, правда, могли привчити нові, бронзові горшки, з своєю блискучою поверхнею. І в Лукашах присутність гарно виробленого горошку над вінцем миски цілком нагадує так охоче вживаний горошок на парадній золотій посуді бронзового віку.

Сей типольогічно-мистецький підход схиляє до датования сього селища найпізнїщою добою енеоліту; на жаль чисто археологічних доказів, тоб-то присутности мідних виробів, та навіть і камінних шліфованих і сверлених, яких-би то не було, тут завдяки страшенній ушкоженности памяток не було найдено.

Що до поглядів на сю кераміку, то розвій їх ішов приблизно так. Характер і схожість її з мікенською були зясовані уже першими дослідувачами на Угорщині,[1]) в Галичині,[2]) на придніпрянській

[1])M. Wosinsky: Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. 1889. I—III.

[2]) W. Przybyslavsky: Ustęp z poschukiwań archeol. w Horodnicy nad Dniestr. Zbor. wiadom. t. III.

G. Ossovsky (Sprawozdanie z wycieczki paleoetnologiczney w r. 1889 t. XIV 1891 t. XV, 1893 t. XVI. Zbor wiadomosci do Antopologii krajowei. Див. його-ж: Sprawozdania z posiedzeń komisyi Antropologicznej Akademii umiejętnosti w Krakowie. Posiedzenie dňa 25. kwiet. 1889 r. Material antropologiczno archeolog. T. IV стор. VII.)

A. Kirkor: Spravozdanie i wykaz zabytków . . . Zbor wiadomost. T. III. стор. 32.

Україні,[1]) на Буковині[2]) і в Румінії,[3]) що й виявилося в назві її „передмікенська", вживаної майже усіма дослідниками. Технічна-ж досконалість подала думку шукати точку виходу її на південнім сході, так що вже на археологічнім зїзді 1900 року в Парижі Хв. К. Вовк[4]) висловив погляд, що ся кераміка принесена була якимсь народом перекочувавшим сюди аж із західнього Ірана зпід колишніх Суз. Що ся культу а могла прийти з Єгейского моря, висловився також, правда дуже обережно, і проф. L. Niederle. (Slovian. Starožitn. II, стр. 455.), а також і Хвойка.)

Але вже з 1903 р. вийшов ряд праць протилежного погляду — праці Г. Шмідта,[5]) і на XII і XIII археологічнім зїзді в Харькові і Катеринославі докладні реферати Штерна[6]) — вони вважали сю кераміку автохтонною і доводили її вплив на мікенську. В тім чи иншім вигляді сей погляд і до сього часу піддержується більшостю німецьких вчених. Як раптову появу сеї кераміки поясняли приходом народу з Азії, так раптовий заник її приписують тиску кочовників з півночі, які вигнали людність мальованої кераміки з її насиженого місця на Балкани, завдяки чому власне і повстав мікенський стиль. Як одне так і друге, на мою думку, можна пояснити і без подібного катаклізму.

W. Demetrykiewicz: Poschukiwania archeologiczne w. pow. Trembowelskim. — Materialy Antropologiczno-archeologiczne IV. str. 101 і далі.

K. Hadaczek: Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru. Materiala antropol.-Archeologic. T. VI. стор. 30. Kraków 1903.

[1]) Хвойка: Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровья. Труди XI. Археолог. Съѣзда въ Кіевѣ. Стор. 763—768. Москва 1901 г.

— — — Раскопки 1921 г. в области трипольской культури. СПБ. 1904.

[2]) Jos. Szombathy: Prähistorische Rekognoscirungstour nach der Bukovina im Jahre 1893 i Mitt. d. antropolog. Gesellschaft in Wien. B. XXIII. стор. 90.

Romstorfer: Gefässe aus Schipenitz. Mitt. d. K. Cent.-Kom. B. XIX 1893 г. p. 243, 256 і далі.

Kohn und Mehlis: Materialen I. 237. (Похорони зі спаленням в Гусятині).

[3]) G. C. Butureanu: Notiţa aspura săpăturilor şi cervetărilor făcute la Cucuteni dni comune Băiceni judeţul Jaşi. Arhiva Societ. stiint. şi liter. din Jaşi. 257—270.

— — — Congres international d'anthrop logie 1889. Paris стор. 299 і далі.

G. Diamandi: Station prehistorique de Cucuteni. (B. lletins de la Société d'Anthropologie de Paris. T. XII. 3-mè serie. 1889. 582—599 стор.

Beldiceanu: „Antiquites de la Moldavie". 1989 p.

[4]) Th. Volkov: Congres internationale d'Anthrop. et d'Archéologie préhistorique à Paris 1900. стор. 401 і далі.

Хв. Вовк (Volk ov): Вироби передмікенського типу на Україні. Матер. до Укр. руськ. Етнольогії т. VI. Львів.

[5]) Hubert-Schmidt: Troja—Mykene—Ungarn. Zeitschr. für Ethnol. 1904 стор. 608.

— — — Tordos, Zeitschr. f. Ethnologie. 1903 стор. 438.

[6]) Op. cit.

Ще задовго до появи тілопальних черінів і мальованої кераміки середню Придніпрянщину займав хліборобський нарід, який жив у землянках і мав уже хоч досить примітивну, але значну кераміку. Хліборобська культура спонукує людей шукати соли, бо сього вимагає рослинна страва, і коли соли не було в землі, то раніще чи пізніще утворялася чумачка до моря. Так уже в ті часи могла виникнути чумачка на чорноморські лимани з середньої і нижньої Придунайщини, Наддністранщини, Надбожанщини і Наддніпрянщини, і культурний обмін при зустрічах чумаків з ріжних країн. На устя тих самих рік могли попасти і моряки Єгейського моря і торговці далекого Межиріччя (Месопотамії). Ті чи инші могли занести на лимани і знайомство з вищою керамічною технікою і з ритуалом спалення мертвих,[1]) а чумаки — рознести знайомство з сим по своїм країнам. Не виключена і просто їзда моряків далі по рікам. Чумаки могли-ж занести до себе і знайомство з волютами або спіралями, розвиненими особливо на Придунайщині за доби так званої паскової, спірально-меандрової кераміки. Не виключене теж, що з Месопотамії утікло від завойовників Аккадян яке-небудь невеличке хліборобське племя з тілопальним звичаєм, яке принесло на береги чорноморські і знайомство з вищою хліборобською культурою і новим похоронним звичаєм, і стало потім кастою духовною в области тілопальних черінів.

Що дуже значне мореходство істнувало між Єгейськими островами і чорноморським побережжам, свідчить і нахідка ніжки від „δεπας αμφικυπελον" глиняної (Ορχομενος II) між черепками мальованими в Кукутенях,[2]) а також і заснування сильного города кріпости Трої II над Дарданелами. Можливо, що й зруйнування його було звязане з питанням про володіння Дарданельскою протокою і свобідне мореходство по ній.

Занепад ритуальної мальованої кераміки і тілопальних точків приблизно біля часів зруйнування Трої II, могло-би свідчити не про зникнення аборігенів з теперішньої території України, а тільки про їхнє збідніння і зникнення касти, в руках якої було і се високе мистецьке гончарство, і устрій ритуальних точків, і обряд. Але сам тілопальний обряд не зник, як і гончарство у хліборобського населення середньої Наддніпрянщини і Прикарпатя у слідуючу за тим бронзову добу, тільки кераміка змінила свій вигляд, тут, як і на Придунайщині, відповідно естетичним вимогам нової металевої доби і впливам багатого на бронзу Семигороду.

Шухард у своїй праці 1920 року: „Die Anfänge der Leichen-

[1]) Звичай спалювання був у Сургулі Ель-Гіббагу у Вавілонії (Zeitschr. für Assyriologie II 1887., 403—430 (Koldewey), і в Негаді в Египті (De Morgan, Les Origines de l'Egypte. II 1897, 218 (Wiedemann).

[2]) По устенному свідоцтву Hubert-Schmidt'a. (Він мені особисто звернув увагу на се в збірці Берл. Музея).

verbrennung",[1]) старається довести, що обряд спалення почався у середньо-германського кочового племени з шнуровою керамікою, і германське кочове племя рознесло сей звичай і з ним вищу культуру по цілій Европі, і для того переходить до порядку денного над усіма працями більшости археольогів, які працювали в области мальованої української кераміки неолітичної, і заперечує істнування тут тілопального звичаю, навіть не входячи в розгляд праць найсолідніщих археольогів і збуваючи се все питання неправдивою посвідкою на: Mannus III 1911, 227 f. (Kossina), — де ніби Коссіна довів, що тілопальних черінів не було, а тільки долівки хат; в той час, як у Mannus III на стр. 227. нема жадної праці Коссіни на сю тему, а праця Коссіни у Mannus I під заголовком „Ursprung der Urfinnen und der Indogermanen", не говорить так рішучо проти тілопального звичаю на сій території.

Обряд тілопалення ледви чи міг виникнути у кочових народів, бо уся тисячолітня спадщина кочових могил неолітичної і бронзової доби на степах України характеризується скорченими костяками і дуже примітивною слабовипаленою керамікою. А гарна високорозвинена кераміка свідчить скоріше про тверду осілість і хліборобський стан культури, а не про кочовництво, для якого велика кераміка се завада.

Очевидно вся ся праця зроблена тільки для того, щоб про ш н у р о в у кераміку і тілопальний звичай сказати: „Ihr Auftreten und ihre erste Verbreitung fällt in den Beginn der großen Völkerbewegungen, die in ihrem weiterem Verlaufe die indogermanische oder besser gesagt die g e r m a n o - i n d i s c h e Gemeinschaft herbeigeführt haben. Die Verbrennungssitte wird damit für uns ein neues Element, um die Anbahnung dieser weiten Völkerbeziehungen festzustellen". А на ділі не одна шнурова кераміка звязана з тілопаленням.

Так ішов розвій поглядів на один з найцікавших проявів людського духа на нашій території, і нарешті двадцятипятилітня праця багатьох учених нищиться одним розмахом пера, одною нічім не підпертою фразою, а потім розноситься уже багатьома прихильниками і популяризується, бо написана в справозданнях Берлінської Академії Наук.

Цілком не згожуючись ні з методами скоропоспішних висновків, ні з такими, в яких головним керманичем являється якась побічна тенденція, треба одначе признати в археольогії, як се є в природознавстві, необхідність деяких працьових гіпотез, які-б озмислили роботу археольога-копача і не робили з нього тільки шукача золотих скитських оздоб та дорогоцінних кладів на Україні,

[1]) Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften. B. LVIII—LII, стор. 499.

що було не один раз висловлено про багатьох російських археольогів-копачів, які умисне і старанно обминали могили з скорченими кістяками і взагалі з неолітичними похоронами, бо останні не цікаві, тому, що немали золота при собі:

Такі працьові гіпотези можуть виникнути напр. в звязку з питанням про огнище, або колиску славянства, яку проф. Л. Нідерле містить в Українсько-польсько-білоруському Поліссю. — Цікаво напр., що південний край цього Полісся, а власне Київо-Галицьке підлісся, перейшовши ще в ранню неолітичну добу з чисто лісової ловецької культури до підліської — напівловецької, напівхліборобської — в кінці неоліта переходить на чисто-хліборобську культуру, принявши тілопальний звичай і виплекавши в собі смак до поліхромної (многобарвної) кераміки, зберегло і сю культуру і звичай тілопальний аж до князівської доби, а технічно-мистецький нахил до гончарства перенесло через сю останню добу аж до нинішнього дня. Бо відомо, яку роскішну керамічну поліхромію, емайлево-поливяну, виявила на стінах і підлогах мурованих церков князівська доба на просторі від Київа і до Галича. (Викопи Хвойка в Київськім Музею, Шараневича і Йосипа Пеленського в Крилосі біля Галича). І пізніще культурні забутки усе постачають поліхромну кераміку, а нинішня українська селянська поліхромна кераміка (або поливяне гончарство), відомо, як примусила говорити про себе й науку й мистецтво (Дибинці у Київщині, Опошня на Полтавщині), і перейшла на стіни новітніх пальаців (Полтавське Земство). Але по за межами України на схід і північ від неї нема вказівок на більш-менш сильну мальовану кераміку від прадавна і до нині.

В степовім пасмі постійно буяли то кочові орди, то напівкочові племена, завжди ворожі до істотно-хліборобської осілости, які залишили по собі цілий калейдоскоп примітивної спадщини, постачаючої нам кістякові похорони під високими степовими могилами, але з дуже примітивною керамікою.

Цікаве напр. і таке питання, звідкіль виникло значіння покутя, як постійного святого кутка в українській хаті. Чи не від того, що там, у такім кутку в яку-небудь добу закопувалися урни з попілом покійного хазяїна і поруч горшки з кашою або медом, що могло відбитися в звичаю ставляти на покуті коливо під час поминок і кутю з узваром на Різдво? Чи не можна найти слідів цього при розкопах, коли трапляються долівки хат? Подібні працьові гіпотези можуть удоцільнити розшукування та оживити інтерес досочування і простежування деталів, але на них треба дивитися тільки як на працьові гіпотези. Правда, найшовши певні постійні побутові риси, звязані з певною територією, д о с о ч е н і від правіку і до нині і міцно установлені і провірені многократно, археольогія могла-би постачити історії деякі константи.

ДНЕВНИК РОЗКОПІВ БІЛЯ С. ЛУКАШІВ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПОВ. ПОЛТ. ГУБ. 25-28/VIII 1913 РОКУ.

Після тижневої праці щупами на площі приблизно в 1/2 кв. кільометра, було зясовано, що на ній є 9 місць, в яких повинна була залишитися культурна спадщина; 25 серпня приступлено було вже до розкопів.

Усі 9 пунктів лежали на південь від дороги з с. Лукашів у с. Рудницьке, якраз при границі Рудницьких ґрунтів, але на Лукашівських нивах, і розміщалися приблизно по еліпсу (див. плян табл. 1), більший діаметр якого йшов з північного заходу на полудневий схід і мав довжини до 180 метрів; менший діаметр ішов поперек і був завдовжки прибл. метрів 120. Поверхня, на якій лежали точки, понижалася з півночі на південь приблизно метрів на 2—3, а метрів на 80 далі за крайніми точками на південь уже починалося болото.

Горішні точки були дуже попсовані, бо лежали саме на виполощі і тому мілко були прикриті землею, усього на 20 цм. Земля тут була сухіща і оралася вже довгенько. В полудневій частині черіні збереглися краще, бо над ними згори насунулося більше землі, до 0,65 метра, і тут було мокріще, і менше оралося, бо тільки в сухі роки можна було орати. Можливо також, що на сій площі ріс колись ліс, який пізніще був викорчований, а ліс також дуже спричиняється псуванню культурної спадщини.

I. Точок-черінь по катальогу музейному у Полтаві він записаний під N 32.[1]) Сей черінь лежав у південно-східній частині еліпса. Знято землю було на площі 3×4,5 метра. На глибині 0,2 м. від поверхні виявився гарно випалений глиняний черінь загальної грубини прибл. 0,10 м. Краї черіня були поломані і розтягнені і навіть сама середина була значно понівечена. Завдяки такому сильному ушкодженню, сама форма цього точка не могла бути зясована.

На точку і біля нього знайдено кілька черепків від глиняного посуду. Черепки добре випалені, з гарно виробленої глини. По якости глини нагадують цілком черепки, відкриті Хвойком у Трипіллі, тільки без розмальовки. Се були тільки побарвлені річи:

[1]) В сім моїм справозданню скрізь при предметах указані NN, під якими вони записані в музейних катальогах і під якими лежать у вітринах, се для того, щоб, не маючи можливости додати сюди потрібні іллюстрації, допомогти тому, хто принаймні може провірити весь матеріял на місці в Полт. Музею, або як би колинебудь видано було іллюстрованого катальога Полт. Музея, то щоб тоді, хочаб, можна було звірити матеріял і користатися тими іллюстраціями без перешкод.

ПЛЯН НЕОЛІТИЧНИХ ЧЕРІНІВ БІЛЯ С. ЛУКАШІВ ПЕРЕЯСЛАВ. ПОВ.

25./VIII. 1913 р. В. Щербаківський.

ТАБЛ-I.

I = *Верхній черінь.*
II = *Середній черінь.*
III = *Спідній черінь.*

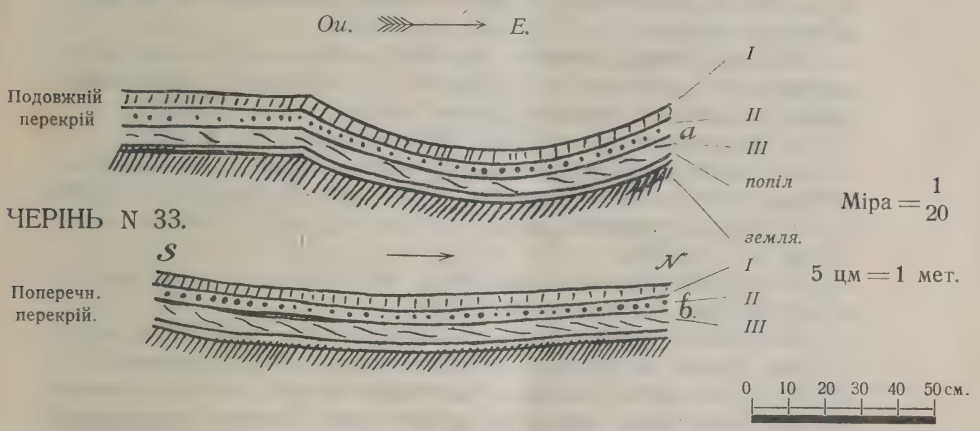

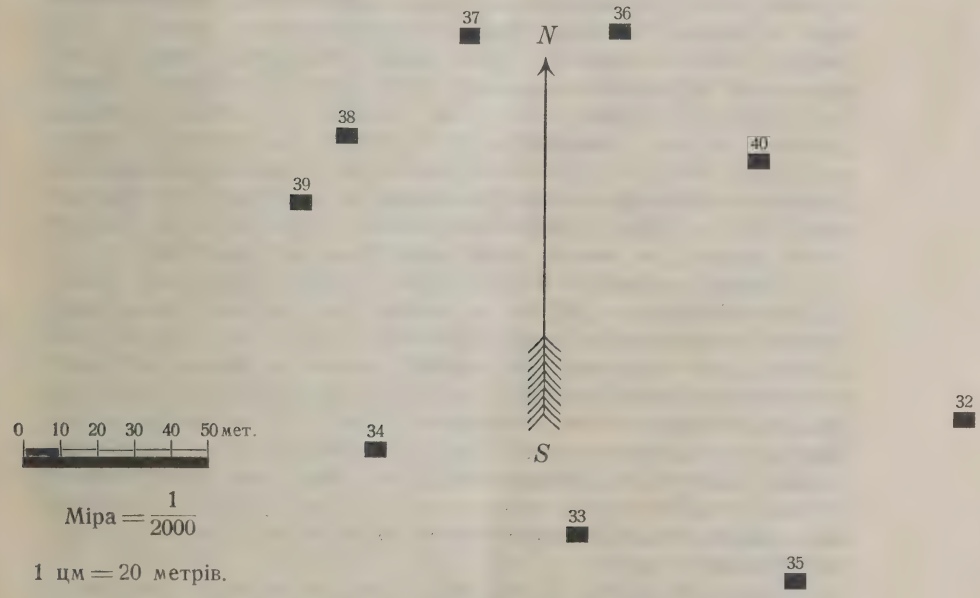

Міра = 1/2000

1 цм = 20 метрів.

SITUATION ET PROFILS DES PLATEFORMES EN ARGILE CUITE PRÈS DE V. LUKAŠI. (GOUV. DE POLTAVA.)

1. Кавалок дна якогось досить великого глиняного горщика; грубиною 1,3 цм.; по катал. музея N 2574.

2. Кусок черепка мабуть від приденцевої частини великого горщика жовтого кольору. Грубина 1,4 цм. N кат. 2575.

3. Кусок глиняного вінця з великого горщика жовтого кольору в розломі, але зверху покритого ніби червоновато-коричневою лискучою барвою. Груб. 1,2 цм.; N к. 2576.

4. Кусок вінця великого горщика з двома витяжками неначе вушками (одна відбита) без дірочок, і оздоблений рівчачками і ямками еліптичної форми. Грубина 0,8 цм.; N кат. 2577.

5. Черепок червоної глини груб. 1,3 цм.; N к. 2578.

6. Черепок, внутрішня поверха якого чорна, а зовнішня коричньова з жовтим відбарвком; груб. 0,8—11, цм.; N к. 2579.

7. Кусок глиняного денця жовтого кольору. Грубина 1,0—1,2 цм.; N к. 2580.

8. Кусок глиняного горщика з підвінцевої частини, жовтого кольору, Груб. 1,1 цм. N кат. 2581.

II. Точок-черінь. N 33 по дневнику. див. Табл. I. Сей черінь зберігся краще від инших. Тут знято було землю на просторі 6×7 метрів, проте дійсні розміри точка повинні були бути значно менші, але докладно встановити їх не можна було. Розміри збереженної частини 1,4 × 1,5 метра і то тільки приблизно, бо краї точка були обломані. Грубина землі над сим черінем була — 0,65 метрів. Точок складався з трьох шарів випаленої глини, які лежали один на одному. Враження було таке, ніби верхній черінь накладався на спідній, тоді коли спідній від чогось псувався, тріскався чи що. Поверхня верхніх черінів була рівніща і менше потріскана ніж у спідніх. На черіню лежала купка дуже дрібного костяного перепалу, оточена черепками від роздушених горщиків, саме там, де черінь угинався жолобом. Установити, чи були ті кости людські, не можна було через дуже малі розміри.

Грубина верхнього черіня 3,6 цм., грубина середнього 4,1 цм., грубина нижнього — 6,2 цм.; але вона дуже нерівна. Два верхніх черіні сірого кольору і випалені неначе слабше ніж нижній, який місцями дуже червоний. Сей спідній лежить не просто на землі, а на прикритім попілом до 2 цм. груб. підготовленім точку, який уявляє мішанину глини з черною землею. Ся мішанина не випадкова, а здається умисна і при тім утрамбована так, як і тепер у нас трамбується (утовкується) тік. Між цим підготовленим точком і спіднім черінем лежав тоненький шар попілу, але грубину його докладно определити не можна було, бо він нерівний (прибл. не грубший 2 цм.)

Поверхня черінів не уявляла з себе правильної площини, а скоріше наближалася до сідловатої поверхні. На рисунку N IIa і в представлено два взаємно-перпендікулярні перекрої сього черіня.

При сім перекрій, ідучий з півночі на полудень приблизно по мерідіану, показує, що черінь сей у північній частині своїй зберіг пласку форму на протязі 50 цм., а далі він угинався до низу утворюючи жолоб, в перекрою лук, хорда якого рівна приблизно 1-му метру, а улога 0,13 цм.

Перекрій перпендикулярно мерідіяльному теж виявляє улогу, тільки значно меншу, приблизно 4 цм. на довжину хорди 1,4 метр. Улогу було определено по самому верхньому черіню. Третій черінь і точок, що під черінем, в однім місці були прототочені норою якогось гризуна, голова якого найдена в нижнім черіні. У всім грубім шарі землі над черінем траплялися в ріжних місцях дрібні уламки глиняного черепя, і була відкрита помянута купка перепалена пісток, а зі сходу біля черіня найдено цікавий горщичок з двома шийками. (Рис. 1. Т. II.) Найдено також чимало й инших черепків, які лежали кругом купки костяного перемалу.

1. Горщик N к. 2582, з двома горлами (шийками), з гарно вимішаної глини, дуже густої, жовтого кольору, але зовні підкрашений червонуватою фарбою. З одного боку він трошки почорнів, мабуть, присмалився огнем.

Височінь до шийок . 8,5 цм.
Максімальний діам. 13,0 цм.
Діам. дна . . . . 6,0 цм.
Діам. шийок 5×4,5 цм. і 4,7×4,5
Високість шийок 2,7 цм. і 2,0 цм.
Грубина стінок . . 0,5 цм.

Горщичок сей зроблено без круга. Спосіб виробу глини та инші якости, вказують на повну схожість його з черепками Трипільської (Української) культури Хвойка.

N к. 2583.

2. Великий кусок великого глиняного горщика з вушками; грубина вушка 1,2 цм.; діам. дірочки в ушку 0,2 цм. Кольор глини темний. Грубина черепка 1,3 цм.

3. N к. 2584. Майже ціле дно досить великого горшка глиняного жовтогарячої барви. Діам. дна 13 цм., грубина 1,4 цм. До сього дна пощастило підібрати скілька черепків подібних і барвою і грубиною своєю; вони лежали поблизу денця.

4. N к. 2585. Кавалок дуже великої глиняної посудини, на якій замісць ушок було щось подібне до того, що можна-би назвати або ущіпкою або пиптем (відтягнутою пальцями), в якій прооблена дуже маленька дірочка діаметра 0,2 цм., грубина черепка 1,2 цм.

5. N к. 2586. Черепок від вінця великої посудини, оздоблений ріжними ямками, круглими і довгастими, а також двома пиптями, які мають вигляд двох маленьких стопчиків круглих. Височінь стопчиків 2,2 цм., діаметр стопчиків 1,5 цм. Грубина самого черепка 0,8 цм. див. N. 4 Т. II.; по підвінцем драпачковий орнамент.

6. N к. 2587. Невеличкий кусочок від вінця ніби досить великої миски, зробленої з дуже гарно вичищеної і вимішаної глини. Черепок дуже кріпкий, жовтогарячого кольору, вилищений і оздоблений горошком, тобто опуклими півкульками великости як звичайний горошок. На сім кусочку збереглося тільки 8 горошинок над самим вінцем, притулених одна до одної. Довжина черепка 10 цм. Ширина чер. 4 цм. Грубина черепка 0,75 цм.

Табл. II.

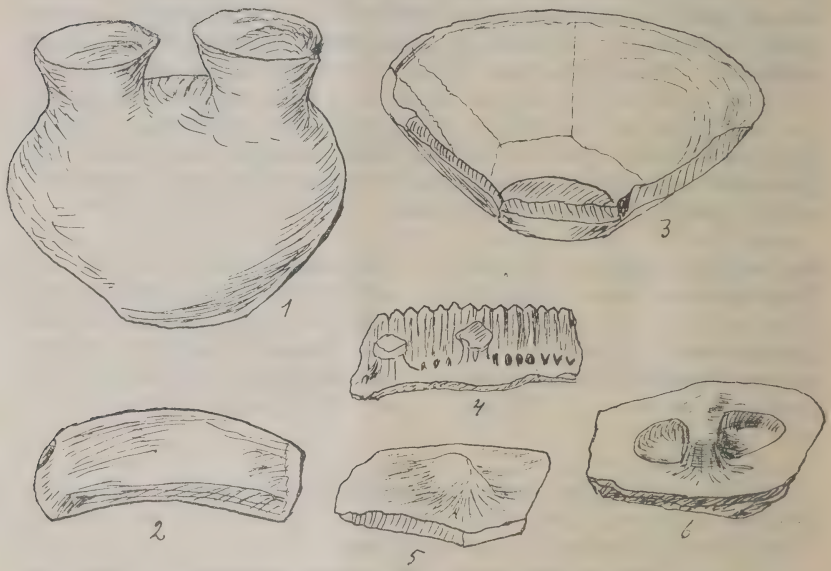

С. ЛУКАШІ: ЧЕРЕПКИ З ТІЛОПАЛЬНИХ ЧЕРІНЇВ.

V. LUKAŠI: TESSONS TROUVÉS SUR LES « LATE FORMES EN ARGILE CUITE.

7. N к. 2588. Скілька кусочків величезної посудини грубиною 1,3 цм.

8. N к. 2589. Глиняний черепок з ґулькою без дірочки в ній. Грубина 1,2 цм.

9. N к. 2590. Кусок черепка від вінця тонкої гарної посудини червонуватого кольору, оздоблений довгастими карбиками і зубчиками по вінцю. Грубина 0,7 цм.

10. N к. 2591. Кусок верхнього черіня, гладенький і рівний зверху і зі споду. Грубиною 3,6 цм.

11. N к. 2592. Кусок середнього черіня зверху гладенький і рівний, зі споду нерівний. Грубиною 4,1 цм.

12. N к. 2593. Кусок спіднього черіня, зверху трохи нерівний, відповідно сподові другого черіня, але зі споду не тільки нерівний, а ще до того по своєму складу якийсь зернястий і обсипаний, майбуть через те, що лежав безпосередньо на землі. Грубина його 6,2 цм.

13. N к. 2594. Два невеликих куски спіднього черіня. Грубина 6,5 цм.

14. N к. 2595. Кусок спіднього черіня грубиною 4,5 цм.

15. N к. 2596. Кусок глиняного тиньку або обмазки. На однім боці його ясно відтиснулися сліди хворосту і соломи, а може також і очерету, з другого боку він досить нерівний. Сей кусок, як і черінь, перепалений. Тим боком, на якому відтиснулися сліди соломи, він лежав до землі, на попілі. Розміри його 30 × 22 цм. Грубина 8 цм.

16. N к. 2597. Невеликий кусок тиньку (глиняної обмазки), на якому відтиснувся круглий стопчик. Грубина його біля 6 цм.

17. N к. 2598. Кусок глиняної перепаленої обмазки, який очевидячки був притулений до стовпа, або до дошки з тупим загнуттям. Грубина 5 цм.

18. N к. 2599. Кусок обмазки з слідами хворосту чи очерету на трьох боках. Грубина 7,0 цм.

19. N к. 2600. Кусок глиняної обмазки, з відтиском хворосту, чи може ліщини. Без певної форми.

20. N к. 2601. Кусок обмазки також з відтиснутими слідами, того самого характеру, що й попередні, тільки здається, що від кутньої частини будови. Грубина одного бока кутка 6,0 цм., другого бока кутка 3,0 цм.

21. N к. 2602. Кусок глиняної обмазки з відтисками подібними до раніще описаних, але з другого боку, протилежного, неначе приглажений рукою, бо помітно борозенки ніби від пальців. Грубина 6,0 цм.

22. N к. 2603. Кусок кістки якоїсь скотини (ще й досі неопределений).

23. N к. 2604. Половинка звичайної річної черепашки з слідами круглої дірочки біля замка її.

Окрім усього помянутого, на землі біля черіня валялося багато кусків обпаленої глини, може від обмазки бічних стінок.

III. Точок-черінь N 34.

Сей точок був цілковито попсований мабуть плугами, бо лежав дуже мілко в землі. Розкопано було площу 6 × 10 метрів, але ні одного цілого, незрушеного з свого місця кусочка черіня не знайшлося. З річей знайдено такі,

1. N к. 2605. Глиняний гудзик (прясло), гарно випалений, червоного кольору. Діам. 4,5 цм. Грубина 3,6 цм. Діам. дірочки 0,3 цм.

2. N к. 2606. Дно якоїсь великої глиняної посудини, з кількома прилягаючими до него кусками. Жовтогарячого кольору. Діаметр дна 17,0 цм. Грубина дна 1,5 цм. Груб. стінок від 1,4 цм. до 1,0 цм.

3. N к. 2607. Горщик глиняний чорного кольору, дуже потовчений. Загальна форма його подібна до звичайної теперішньої форми невеликих горщиків. Він має широке невисоке горло і відвернуті навні вінця. Чорний кольор з ґлянцем, так що нагадує трохи чорнолакові грецькі горщики. Зроблено його без гончарного колеса. Височінь його 14,0 цм. Діаметр тулуба 12,5 цм. Діам. вінця 8,0 цм. Діам. дна 5,0 цм. Груб. стінок 0,55 цм.

4. N к. 2608. Два куски черепка від вінця горщика, з невеликим вушком. Форма вінця нагадує деякі сучасні форми теперішніх українських горщиків, але дуже маленьке вушко суперечить сучасним виробам гончарським. Горщик виліплено без круга. Кольор глини сіро-жовтий. Грубина стінки 0,6 цм. Грубина стінки разом з вушком 2,0 цм. Грубина вушка 1,1 цм. Грубина стінки під вушком 0,35 цм. Діам. дірочки вушка 0,55 цм.

5. N к. 2609. Кусок черепка від вінця великої посудини червонавого кольору, барвлений. Край вінця оздоблено зубчиками, а від зубчиків до низу оздоблено пружками і жолобками, мабуть се зроблено деревляною гребінкою. Під ними ряд подвійних ямок. Грубина черепка 0,8 цм.

6. N к. 2610. Кусок вінця якогось горщика з подовгастим пиптем без дірочки в нім, і з иншими оздобами, напр., простовісними пружками та зубчиками по вінцю. Грубина 1,2 цм.

7. N к. 2611. Кусок черепка жовтаво-коричньового кольору (барвлений) з двома пиптями, а у них дірочки маленькі. Грубина чер. 1,35 цм. Грубина разом з пиптем 2,8 цм. Груб. під пиптем 1,5 цм. Груб. пиптів 1,3 цм. Діам. дірочок у пиптях 0,25 цм.

8. N к. 2612. Кусок черепка з пиптем. Груб. черепка 1,4 цм. Груб. чер. разом з пиптем 2,8 цм. Груб. пиптя 1,1 цм. Діам. дірочки 0,3 цм.

9. N к. 2613. Шість кавалків черепя від вінця великої посудини чорного кольору (барвлена). Грубина 1,0 цм.

10. N к. 2614. Кусок черепка жовтого кольору з пиптем (барвлений). Груб. з пиптем 2,4 цм. Груб. без пиптя 1,2. Діам. дірки 0, 2 цм.

11. N к. 2615. Досить великий кусок черепка, напівжовтий напівчорний, з вушком. Грубина з вушком 3,3 цм. Груб. під вушком 1,7 цм. Груб. вушка 1,1 цм. Діам. дірки 0,5 цм. Груб. черепка далі від ушка 1,2 цм.

12. N к. 2616. Денце невеликого горщечка. Діам. 9,0 цм. Грубина 1,0 цм.

13. N к. 2617. Кільканадцять кісточок неначе баранячих або козиніх, поломаних і обсмалених, які були розкидані скрізь по точку.

14. N к. 2618. Багато ріжніх уломків черепяних, дуже дрібних.

IV. Точок-Черінь 35.

В сім місці (див. плян N I.) розкопана була площа 6 на 10 м. Черінь тут зберігся досить добре. Розміри сього черіня такі: 3,8 метра в напрямку зі сходу на захід і 2,6 м. в напрямку з півночі на південь. Він складався з двох шарів глиняних накладених один на другій, обидва сі черіні були добре випалені.

Груб. верхнього 6,0 цм. Груб. нижнього черіня до 5-цм. Спідній черінь дуже нерівний, бо він лежав на глинистій підпочві, хоч неначе і утрамбованій, проте очевидно не дуже вирівняній.

Сей черінь лежав у найнижчій частині поля, на якому містилися сі точки. Кругом точка при розкопах прокопано було рова, при чім на глибині 1,0 метра нижче черіня показалась уже вода. Верстви тут чергувалися так. Поверх черіня 20,0 цм. груб. почва. Під черінями верства до 40,0 цм. грубої підпочви чорного кольору з домішкою кусків обпаленої глини, що, здається, разом з цупкістю сього шару, яка могла статися тільки від трамбівки, показує, що ся верства була умисне підготована до покриття її черінем, але попілом не була покрита (порівняй з черінем 33). Черінь зберігся досить добре, може завдяки тому, що тут було досить мокро і тому незручно орати, але дивним здається те, що поверх черіня не знайдено зовсім цілих горщиків, і тільки збоку поруч з черінями трапилося декілька черепків.

1. N к. 2619. Один кусок черепка від великої посудини з дуже плоским вінцем, яке майже не підіймається над поверхнею стінки горщика. Такі горщики часто трапляються в Тріпільськім гончарстві, (напр. у збірні Київськ. музею). Кольор сього куска жовтогарячий, барвлений. Грубина черепка 0,9 цм. Грубина з вушком 2,3 цм. Груб. вушка 0,7 цм.

2. N к. 2620. Два кавалки вінця невеликого горщичка досить гарної форми, жовтої барви. Груб. 0,6 цм.

Окрім сих найдено тут ще скільканадцять черепяних уламків, але не дивлячися на усі спроби скласти з них більший кусок начиння не пощастило.

V. Черінь 36.

Щоб зясувати площу і форму сього черіня, тут було розкопано площу розмірами 5 на 6 метрів, і розкопка провадилася до самого материка, який починався на глибині 0,8 метра нижче поверхні земли. До самого материка земля була перемішана з кусками перепаленої глини, але всі ці кавалки були дуже не-

великих розмірів, а контурів точка так і не пощастило зясувати. Можна припустити, що сучасний власник ґрунту знищив сей точок умисне, щоб він не заважав орати. Всеж-таки тут пощастило знайти кілька кавалків глиняного начиння, цілком характерного ддя тріпільської культури.

1.—2. N к. 2620 і 2621. Кусок від вінця якогось горщика, коричневої барви Груб. 0,9 цм. і другий підходячий 0,75 цм.

3. N к. 2622. Кусок дна невеликого горщика з частиною стінки. Груб. дна 1,1 цм. Груб. стінки 0,8 цм. Діам. дна 14,0 цм.

4. N к. 2623. Кількнадцять ріжних невеликих черепків.

VI. Черінь 37.

Се місце також було розкопане на просторіні 5×6 метрів. І тут черінь був зовсім зруйнований. Материк тут показався на глибині 0,75 метр. І тут земля була перемішана з дрібними кусками перепаленої глини, як і в попереднім. Тут пощастило найти скілька черепяних уламків і один цікавий предмет. N к. 2624.

1. N к. 2624. Се предмет нагадуючий клевець, (топірець) або може й справді клевець з оленячого рогу без дірки для ручки, тільки завдяки перепалу він робить враження глиняного і дуже легко шкребеться ножем. Довж. 10,0 цм., ширина 3,2 цм., груб. 2,7 цм. довж. леза 2,6 цм. див. рис. 2. Т. II.

2. N к. 2625. Два куски від вінця досить великого глиняного горщика грубиною 1,2 цм.

3. N к. 2626. Кількнадцять черепків з погано вимішаної глини; грубиною 0,95 цм.

VII. Черінь 38.

Тут була прокопана площа в 3,75 на 4,75 метрів відповідно розвідкам щупом, і тут найдено рештки черіня, який складався з двох шарів глини, приблизно на площі 0,7 на 0,75 метрів. Верхній черінь був завгрубшки 4,0 цм, і червонуватого кольору, нижній був завгрубшки 4,5 цм. і біловатого кольору. Окрім того верхній дуже розсипався, бо був дуже потрісканий. З річей на сій розкопаній площі найшлося тільки скількнадцять черепків, і одна майже ціла мисочка, див. N 3 Т. II.

1. N к. 2627. Невеличка мисочка жовтогарячаго кольору, фарбована; її пощастило зліпити майже цілком, і там бракує тільки невеликого куска, щоб вона була зовсім ціла. Високість її 9,0 цм. Діаметр вінця 24,0 цм., діам. дна 8,7 цм., грубина 0,9 цм. Вона найдена на глибині 25,0 цм. і на віддаленню 1.5 мет. на південний схід від решток черіня. Таб. II, рис 3.

2. N к. 2628. Кількнадцять кусків від вінцевої і денцевої частини якогось дуже великого глиняного начиння чорного з лиском кольору. Груб. 1,45 цм.

3. N к. 2629. Невеличкий кусок черепка від вінця якогось глиняного начиння, гарно оздоблений зубчиками та кривулькою продрапаною по вінцю, Кольору темно-жовтого. Грубиною 1,0 цм.

4. N к. 2630. Кусок черепка від якогось дуже великого глиняного начиння грубиною 0,7 цм. Кольору жовто-гарячого.

5. N к. 2631. Кусок дна якогось великого глиняного начиння коричневого кольору. Грубина 1,45 цм.

6. N к. 2632. Невеличкий кусок черепка від вінця глиняного начиння коричневого кольору, оздоблений по верхньому краю вінця зубчиками. Груб. 0,95 цм.

7. N к. 2633. Два куски черіня грубиною 4, і 4,5 цм.

VIII. Черінь 39.

Тут розкопка велася на просторі 6 на 9 метрів. Черінь було і тут цілком зруйновано. Найдено тільки небагато черепків навіть без якої-б то не було оздоби, але виріб глини і характер поверхні черепків (виглажена) цілком відповідають тій самій культурі, що й решта гончарства в сім місці.

1. N к. 2634. Кусок черепка коричн. кольору. Груб. 1,4 цм.

2. N к. 2635. Кусок черепка жовтого кольору. Груб. 1,3 цм.

3. N к. 2636. Кусок черепка жовтого кольору. Груб. 1,1 цм.

Кривина усіх цих черепків дуже мала, так що вони усі належали до начинь дуже великих розмірів.

IX. Черінь 40.

Сей черінь, як і попередний, дуже ґрунтовно знищений. В землі залишилася тільки незначна кількість черепя, і то з тих черепків не можна було скласти жадної цілости, хоча деякі уламки глиняні були дуже цікаві по своїй формі.

1. N к. 2637. Кусок черепка, темного кольору від вінця. На нім, трошки нижче вінця, пиптик без дірочки. Груб. 0,7 цм.

2. N к. 2638. Кусок черепка, коричневого кольору, від вінця великих розмірів. Груб. 1,1 цм.

3. N к. 2639. Кусок черепка жовтого кольору з темними плямами, здається, від середньої, самої широкої частини горшка. Груб. 0,8 цм.

4. N к. 2640. Тринадцять кусків від вінцевого краю дуже гарної форми великої миски. Глина в сих черепках незвичайно тонко відмулена і вимішана, каштаново-жовтого кольору; з обох боків наведено полиском.

Форма вінця дуже оригінальна,: на двох діаметрально протилежних кінцях його були витягнені невеликі язикі (инакше назвати їх не умію). Груб. 0,9 цм.

Форма вінця дає можливість припустити, що се була скоріще велика миска ніж горщок, і можливо, що вона була навіть

подовгаста і на обох кінцях довшого діаметра мала невеличкі витяжки, нагадуючі помянуті язикі своєю формою.

5. N к. 2641. Кількаиадцять кусків неначеб-то від одного начиння. Груб. 1,1 цм.

Усі перелічені черепки зберігаються в Полтавськім археольогічнім музею і усі вказані тут нумери відповідають інвентарю музея, до того ще треба тільки додати, що найдено ще черепки, які означено по інвентарю музея нумерами від 2642 по 2650, які зібрано поміж точками на поверхні землі, і яких не можна було віднести до певного точка, бо вони могли бути затаскані плугами дуже далеко від свого місця.

По скінченню розкопок усі ями були закриті. При чім точок 35 залишився цілковито таким, як його було найдено при розкопках. Точок 33 також засипано в такім самім вигляді, в якім його найдено, тільки він зберігся значно гірше.

Мальованих так, як ми бачили в Тріпіллї, тут черепків не було,-були тільки злегка орнаментовані драпачкою або гребінцем. По гадці Хвойка, який їх бачив, ці черепки відносяться до пізнищих часів Трипільської культури, коли вже вона почала підупадати на території Придніпрящини.

В музеї зберігаються знимки фотографичні з точків, але дати їх, як іллюстрації до статі, не можна було через неможливість зробити автотипові кліші.

V. Ščerbakivskij.

LA CÉRAMIQUE NÉOLITHIQUE PEINTE DE LA RÉGION DE POLTAVA (EN UKRAÏNE).

L'auteur donne un compte rendu sur ses fouilles faites en 1913, pour le musée préhistorique de Poltava, pris du village Lukaši, district Perejaslav, gouvernement de Poltava. — Il y trouva 9 plateformes en argile cuite, (chaque plus au moins 10—20 mètres carrés), aménagées pour incinérer des cadavres et disposées en éllipse (plus ou moins regulière), dont le diamètre grand atteignait près de 180 mètres: Le côté technique de la construction, des plateformes exclue toute possibilité d'y voir des fonds de cabanes.

En général, l'apparence des tessons et des objets céramiques trouvés dans le lieu, indique qu'ils appartiennent à une époque fort avanceé (fin du néolithique, probablement). La surface des tessons est pour la plupart lustrée et toujour monochrome, colorée.

Il n'y a point d'ornements peints (polychromes). Cependant, l'on rencontre parfois, des ornements faites par peigne, des mamellons allongées, et des dentelures sur les rebords des vases ou sous leurs bords. — Une petite vase monochrome, de couleur brune-claire a deux goulots (fig. 2) attire l'attention dans ces trouvailles.

L'auter trouva encore quelques tessons d'un vase lustré monochrome rouge, ornés d'une rangée des petits boules collées comme des pois sous le rebord — tout comme cela se voit sur les vases en bronze et en or de l'âge du bronze.

Bien que tout indique la conformité parfaite avec la céramique ukraïnienne colorée de l'époque néolithique comme sur la rive droite du Dnipro (Dniepr), on est étonné par la situation très basse de dites plateformes, situées non loin des marecages. — Elles ne s'élèvent qu'un mètre environ au dessus de la surface de l'eau de marecage, bienque, régulierement, ces plateformes néolithiques sont situées sur des collins, assez hautes et toujours assez loin de l'eau.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 23 25 07 009 5